

Marx és tanítása.

Írta: PALÁGYI MENYHÉRT.

VI.

Immár áttérhetünk MARX szellemi fejlődésének második-talán legérdekesebb szakára (1844-51), melyben, hazájától elszakadva, egészen a francia forradalmi lélek idomító hatása alá kerül, de a melyben egyszersmind saját »nemzetközi socialismusának alapjait kifejti. Egyénisége ebben az időszakban ölti azt a különös felemás bélyeget, mely őt minden más socialistától föltűnően megkülönbözteti. Vele született hajlandóságainál fogva ugyanis a német művelődés légköréhez tartozik továbbra is, de iskolájánál és másodlagosan szerzett vonzalmainál fogva a forradalmi francia szellem növendéke lesz. Egyrészt a német hegelizmus oly mélyen belevésődött elméjének legtitkosabb redőibe, hogy, ha két élettel rendelkezik vala is, akkor sem szabadulhatott volna föl uralma alól; másrészt azonban a forradalmi francia talaj annyira átítatja lényét a társadalmi fölforgatás szellemével, hogy életének végéig (1883), teljesen megváltozott körviszonyok közepett, a Forradalom marad hitvallása, bálványa, szentelt nagy babonája. Ámde csak olyan forradalmi akarat él benne, mely ugyan nem pusztá elmélet többé, mely azonban azért valóságos gyakorlattá válni sem képes. Egész lénye, hogy úgy mondjam, egy forradalmi fölkiáltó jel, de csak fölkiáltó jel. Hybrida keveréke a német kritikai elméletnek és a francia forradalmi gyakorlatnak, mely sem az egyik, sem a másik nem tud lenni egészen, s melyet ebben a korszak mivoltában »nemzetközi socialismus«-nak nevezünk.

Későbbi, hajlottabb korában MARX forradalmi szenvedélye a megváltozott körviszonyok nyomása alatt ugyan szelídülni látszik: alkuszik, sőt ingadozik is, de alapjában véve

mégis csak azokhoz a meggyőződésekhöz ragaszkodik, melyek benne már az említett (1844-51) időszakban kialakultak. Ez a hét esztendő tehát MARX szellemi fejlődésének forradalmi szaka, mert ebben az időben minden más gondolata fölött a forradalmi vágy és szenvedély uralkodik föltétlenül. Nem volna azonban egészen találó, ha ezt a hét esztendőt a francia befolyás szakának neveznők, mert, bárha MARX a francia forradalmi communismus és socialismus behatása alatt áll, mégis már ebben az időszakban dolgozza ki saját »nemzetközi socialismus«-ának alapgondolatait. Megjegyzendő azonban, hogy, bárha MARX már 1848 előtt készen van a maga »nemzetközi socialismus«-ával, a nyilvánosságra nézve ez még akkoriban egyáltalán nem létezik. Csak a század második felében (1862-72) válik MARX nemzetközi socialismusa az „*Internationale Arheiterassociation*” (röviden: Internationale) által valóságos politikai tényezővé. A század első felében, a 48-as időkben, azonban senki sem beszél még nemzetközi socialismusról, és, ha akkoriban szó esik a »vörös rém«-ről, akkor ezen a franciaországi communismust és socialismust értik, mely a nagy francia forradalom utóhatásaként jelentkezik. Pedig már akkoriban, már 1848 előtt, megvan a MARX nemzetközi socialismusa, és már van egy titkos comunista szövetség („*Bund der Communister!*”), mely azt vallja; csakhogy, mint mondom, a nyilvánosságra nézve ekkor még nem létezik. Innen van az, hogy a nagy közönség a marxismusban csak a XIX. század második felének jelenségét látja, s nem tudja, hogy az a századnak már első felében, 1848 előtt, a francia forradalmi socialismus és communismus erős behatása alatt alakult ki.

A németek azonban ezt a történeti ténytet nem nagyon feszegetik. Szeretik MARX-ot úgy tüntetni föl, mint aki minden másféle socialismust kritikailag összetört s az egyedül »*wissenschaftlich*« socialismust a többiek romjain megalapította. Igaz ugyan, hogy Németországban nagy háborúság zajlott volt MARX ellen, de ennek lármája már elcsitult. Akadtak kiváló német tudósok, mint pl. PAUL BARTH és főképen ANTON MENDER, kik föltárták, hogy MARX mennyire függ HEGEL-től, a francia és az angol socialistáktól, de azért még ezek is min-

dig német szemüvegen körösztül látják MARX egyéniségét és életművét.

Különben ne is várjuk azt soha német íróktól és tudósoktól, hogy ők teljes világításba helyezték, mit köszönhetnek más nemzetek irodalmának, tudományának, közéleti behatásának; mert még ha legtisztább igyekezettel épen erre törnének is, akkor is önkéntelenül és öntudatlanul rabjai maradnak bizonyos nemzeties érzésnek és gondolkodásmódnak. A német igen tanulékony nemzet, tanulékonyság dolgában talán az első hely illeti meg a többiek társaságában: nagyon megrág mindent, amit a többiek termelnek, és a maga módja szerint áthasonítja, átnémetesíti szellemi táplálékát; de arról, hogy mit honnan sajátított el, rendszerint csak sejtelmesen és fuvaltszerűen beszél, hogy annál jobban kidomboríthassa a saját szellemi önállóságát. Nincsen nemzet, a ki tudományának fensőbbségére, és bizony e fensőbbségnek még látszatára -is, oly féltékeny volna, mint a német, s ha valahol a világon van tudományos Chauvinismus, illetve chauvinista tudomány, úgy az bizonyára Németországban található. Alapjában véve ez böcsületére is válik a német nemzetnek, mert, őszintén szólva: az olyan nemzet, mely nem tör elsőbbségre a tudományban, ma már a »nemzet« megtisztelő nevét alig érdemli meg. Nincsen az emberiségre nézve hasznosabb dolog, mint a tudományos Chauvinismus, vagyis a nemzetek ama nemes törekvése, hogy első helyet hódítsanak maguknak a tudományos termelésben; s csak a nemtelen tudományos verseny, mely a másik nemzet érdemeit agyonhallgatni, gőgösen fitymálni vagy épen séggel fondorlatosan a maga számára lefoglalni iparkodik, ejt árnyékot, esetleg szégyenfoltot az illető nemzet jellemére.

Mi magyarok abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az emberi művelődés élén haladó angol, német, francia olasz nemzetek nagyszerű szellemi versenyét teljes tárgyias-sággal szemlélhetjük és tökéletes elfogulatlansággal bírálhatjuk meg. És ha kellően élni is fogunk eme történelmileg kialakult helyzetünk hasznával, akkor saját nemzeti tudományunknak mentől hamarabb tiszteletet fogunk szerezhetni a leghaladottabb nemzetek ítélőszéke előtt. De ha, – miként az utolsó évtizedekben oly gyakorta, – pusztán csak üres viszhangja leszünk a külföldi és főként a német tudománynak, akkor a »szellemi

kitartottak« színében állunk majd a többi nemzetek előtt és a »szellemi gyarmat« szánalmas szerepére jutunk Európában,

Bocsánat e kis kitérésért; de, kérdem, nem volna-e szomorú, lealázó és mindenkifölött kártékony reánk nézve, ha még a socialismust s annak egyik tudálékos árnyalatát, a marxismust, is csak német szemüvegen át tudnók megítélni? – Már rámutattam arra, hogy német bűvárok (mint LAMPRECHT, SOMBART, MEHRING stb.), hogyan teszik meg tudatos szándékosággal MARXot az egyedül komoly társadalombölcészszé; de most már egy typosos példán azt is meg kell mutatnom, hogy ugyancsak német tudósok, kik MARX tanainak ellenfelei, miként járultak tudtuk és akaratum ellenére is a legnagyobb mértékben hozzá, hogy MARX homlokát az »egyetlen« társadalombölcész dicsfényével övezzék.

Itt fekszik előttem egy 64 oldalra terjedő, kicsiny, de fölöttébb tanulságos munka: »Die Quintessenz des Sozialismus«, mely 1874 óta immár a 14-ik kiadásban jelent meg, s melyből ily módon egy egész nemzedék meríthette a socialismus mibenlétéről alkotott fölfogását. A kis füzet, mely SCHÄFFLE-nek talán legmagvasabb munkája, tudományos szigorúsággal akarja megállapítani a socialismus fogalmát és e célból ahhoz a különös eljáráshoz folyamodik, hogy, minden más socialista író, nevezetesen az egész francia socialista irodalom mellőzésével, kizárólag a MARX collectivismus-át veszi tárgyalása alapjául. Pedig SCHÄFFLE távol áll minden nemzeties pártoskodástól és teljesen át van hatva a tudományos részrehajlatlanságra való törekvéstől, sőt, alapjában véve, gondolkozásának éle egyenesen MARX ellen irányú. De egy neme a tiszteletreméltó nemzeti elfogultságnak azt hiteti el vele, hogy a francia socialismus-t bátran mellőzheti, mivelhogy annak nincsen »wissenschaftlich« jellege, és hogy csak az olyan vasas-német modorban írt munkának, minő MARX-nak »Das Kapital«-ja, van igazán »wissenschaftlich« jelentősége. SCHÄFFLE tehát a legnagyobb jóhiszeműséggel jár el, midőn, pusztán MARX-ra szorítkozva, annak egyetlen tételéből akarja leszámaztatni a socialismus egész mibenlétét. Ámde lehetséges-e a socialismusról csak valamennyire is helyes fogalmat alkotnunk, ha a XIX. században való történelmi kialakulását teljesen tekinteten kívül hagyjuk, mint azt SCHÄFFLE teszi? És lehetséges-e a marxismusról csak megközelítő fogalmat is nyúj-

tanunk, ha nem tárjuk föl annak történelmi helyzetét és jelentőségét a XIX. század socialismusának fejlődési folyamatában? Nem hiszem, hogy akadna angol, francia vagy magyar gondolkozó, aki a socialismus mibenlétét, quintessential át, az által akarná megállapítani, hogy elvonatkozik (abstrahál) a socialismus alakulásának történelmi folyamatától: hiszen, ellenkezőleg, figyelmünk legnagyobb megfeszítésével éppen erre a történelmi folyamatra kell szögezni tekintetünket, hogy ezt a folyton más képet mutató, nagyon is ködösen gomolygó társadalmi tüneményt (hogy ne mondjam: betegséget) megérteni tudjuk. Ámde a német tudománynak még mindig megvan az a sajátos hajlandósága, – s ezt legnagyobb tisztelői is elismerhetik –, hogy a történelmi tények quintessentiáját éppen e tényektől való elvonatkozás, azok kifejejtése által szeretné megállapítani. Ez az, amit németes scholasticismusnak, vagy németes speculativus szenvedélynek nevezhetünk. SCHÄFFLE is, MARX is a maga egyéni módja szerint szenved e bajban, s bárha egyébként nagyon ellentétes irányzatúak, ebben a bajban egyek. Innen van, hogy SCHÄFFLE -nek oly nagyon imponált MARX főmunkája: »Das Kapital.« Mindazonáltal legkevésbé sem akarom kisebbiteni SCHÄFFLE »Quintessenz«-ének értékét. Aki a socialismus történetét már áttanulmányozta és önálló fölfogását a socialismusról már megalkotta, nagy haszonnal fogja forgathatni SCHÄFFLE munkáját; de az olyan olvasót, aki benne keres első tudományos okulást a socialismus-ról, tökéletesen megteveszti.

Hogy a SCHÄFFLE -féle módszertani hibába ne essünk, mindenekelőtt arra kell törekednünk, hogy a XIX. század socialismusának fejlődési folyamatát legalább főbb vonásaiban megragadjuk és e folyamaton belül a marxismus történelmi helyét kijelöljük. Nos, ha egy pillantást vetünk e század történeteire, akkor az első, ami megragadja figyelmünket, hogy az 1848 milyen nevezetes választó vonala a század két felének. Hiszen, ha csak saját történetünket is tekintjük, milyen föltűnő különbséget találunk a 48 előtti és a 48 utáni idők, emberek és viszonyok között. És ez a különbség érvényes egész Európára nézve, még pedig nemcsak politikai, hanem irodalmi, művészeti, tudományos, bölcséleti, szóval egyetemes társadalmi szempontból is. A század első felében a német idealista bölcsészet (KANT-HEGEL) uralkodik, második felét ellenben egy rendkívül szenvedély-

délyes materialista (1855) és darwinista (1859) mozgalom jellemzi. A század első felében regényes költői iskolák uralkodnak, második felében ellenben a naturalisinus jut túlsúlyra, stb. De bárha nagyon vonzó föladat volna a XIX. század szellemének mélyebb elemzésébe bocsájtkozni, ez elterelne célunktól; hiszen itt bennünket csak az a tény érdekel, hogy a socialismus is milyen elütő képet tár elénk a 48 előtti és a 48 utáni időkben.

És hogy e különbség még föltünőbbé váljék, a század két felének socialismusa között egy tíz évre terjedő folytonossági hézag (1849-1859) tátong. A reactionnak ez a tíz esztendeje fehér, beíratlan lapokból áll a socialismus történetében. Az a látszat támad, mintha a socialismus halott volna. Ez idő tájt írja REYBAUD: »Le socialisme est mort, parler de lui c'est faire son oraison funèbre.« A socialismus meghalt, beszélni róla annyi, mint halotti beszédet mondani fölötte. A reactio tíz éve alatt a 48 előtti socialismus annyira feledésbe merül, hogy az új nemzedék socialistái alig ismerik a 48 előtti vezéreket. Nem csoda tehát, hogy a nagy közönségben sincs meg eleven tudata annak, milyen jelentős átalakuláson ment át a socialismus a XIX. század folyamán. Pedig napjaink socialista mozgalmait sem értjük meg igazán, ha ezt az átalakulást nem látjuk. A XIX. század első és második felének összehasonlítása által ugyanis kiderül, hogy a milyen valamely korszak (vagy nemzet), olyan az ő socialismusa is; vagy, más szavakkal, hogy a socialismus kénytelenül és észrevétlenül hozzásimul a kor (illetve nemzet) uralkodó szelleméhez. Nem vezet, hanem vezettetik. Nem ő formálja a társadalmat, hanem őt formálja a társadalom. Hogy ez másként nem is lehet, azt könnyű észszel fölélni. Ha pl. a XX. századnak sikerülni fog a levegőöveget hajózhatóvá tenni, azt nemde nem a socialismusnak, hanem a tudomány-nal szövetkezett technikának fogjuk köszönhetni. Már pedig ki mondhatja előre, hogy a harmadik dimensio meghódítása által milyen nagyarányú átalakuláson megy majd körösztlül az emberi társadalom? És nemde, ha abban a lég-hajózó új társadalomban is lesz még socialista mozgalom, akkor az, kénytelen-kelletlen, annak az új társadalomnak természetéhez fog hozzásimulni, alkalmazkodni.

A mit a jövendőről így előre megállapíthat a józan ész, azt a múltnak történetei is igazolják. A 48 előtti socialismus

képét a francia nemzet tüzetokádó, a 48 utániét a német nemzet önfegyelmező vérmérséklete szabja meg. Ehhez képest a század első felének socialismusa forradalmi indulatú, a század második feléé ellenben parlamentias formákat ölt. A kettő közötti kapcsolatot a marxizmus szolgáltatja, mely hegeli dialektikus jellemét azzal árulja el, hogy egyben forradalmi és törvényes alapon álló is akarna lenni, minél fogva, természetesen, sem igazán forradalminak, sem igazán törvényes szelleműnek nem mondható. Szóval, felemás, hibrida alkotás. De ép ennél fogva a munkásban nem csak fölveri és ébren tartja a forradalmi indulatot, hanem azt egyben rabulistává is neveli.

Főadatunk tehát most már a mondottak alapján határozott formát öltött: 1. meg kell világítanunk a 48 előtti socialismust, 2. föl kell tárnunk, hogy a marxizmus miként gyökeredzik a 48 előtti socialismusban, 3. ki kell fejtenünk, hogy a marxizmus mily értelemben kapcsolja össze a század első és második felének socialismusát.

VII.

A 48 előtti socialismus méreteket tekintetében úgy viszonylik a 48 utánihoz (illetve 59 utánihoz), mint egy kicsinyke embryum a jól kifejlett nagy szervezethez. A mai ember úgy tekint már a socialismusra, mint valamely mindennapos megszokott dologra; a 48 előtti közönség előtt azonban még a titokzatosság színében, mint »vörös rém« vagy »vörös kísértet«, jelentkezik. Tulajdonképeni otthona Franciaország és még alig-alig szivárog ki a francia széleken túli környezetbe. Magában Franciaországban is arányosan kicsiny és titkon szervezett munkáscsoportok a képviselői a socialismusnak és eommunizmusnak, és váratlanul rendezett kitörésekkel, lázongásokkal, merényletekkel ijesztgetik a zsebefejtő »bourgeois«-társadalmat. Mindazonáltal ennek a gyakorlatilag oly kisméretű socialismusnak forradalmi heve, tüzes rajongása, képzelősködése és szárnyaló gondolkodása termeli mindazokat a socialista eszméket, elméleteket, melyeken a XIX. század második felének socialismusa is élőködik. Már 1848 előtt prédikálják az »osztályharcot«, a »bourgeois és proletárius közti ellentétet«, a »socialis forradalmat«, az »állam eltörlését«, az »anarchiát«, a »megélhetéshez való jogot«, a »munkához való jogot«, a »munka szerve-

zését«, a »kizsákmányolás megszüntetését« stb. stb. És már 1848 előtt tervezgetik a »termelésre való szövetkezést«, a »nemzeti műhelyeket«, az »ingyenes hitelt«, a »cserebankot«, a »munkás nyugdíjakat«, a »munkásvédő törvényeket«, a »collectivus tulajdont«, a »progressivus adót«, az »általános strike-ot«, a »nyolczórás munkanapot« és egyéb hasonnemű intézményeket. (Lásd CH. SEIGNOBOS jeles munkáját: »Histoire politique de l'Europe contemporaine. Armand Collin et Cie. Paris. 1897. pag 686-87.) A 48 előtti socialismushoz hasonlítva, a század második felének socialismusa meglehetősen terméketlennek mondható. Sem nem bonczolja élesebben a meglévő társadalmi rendet, sem nem termel eredeti új eszméket, terveket. E helyett azonban mindenek fölött »wissenschaftlich« színezetre pályázik, vagyis scholasticus és speculativus német bélyeget nyom a 48 előtti socialista elméletekre. Volt szerencsém német munkással beszélgetni, aki egy félóra alatt többször használta a »wissenschaftlich« szót, mint WUNDT egy félévi előadásainak folyamán, pedig ismeretes, hogy minden bölcsészek között WUNDT hajtogatja legjobban a Wissenschaftlichkeit-ot.

Hogy minek köszönheti a 48 előtti socialismus sajátos vad tüzességét és elméletekben, phantasta tervekben túlon túli gazdagságát, azt mondani is alig kell: a francia nemzeti géniusnak, illetve a fölcsigázott francia forradalmi szellemnek. Egyáltalán tisztában kell lennünk azzal, hogy a nagy francia forradalom tekintendő a XIX. századbeli socialismus igazi szülőanyjának. A francia forradalmat illeti meg az a sajátos dicsőség, hogy a társadalombontás orv mesterségét ő fejlesztette eddigelé a tökéletesség legmagasabb fokára: ő nevelt férfiakat, kik a társadalmi méregkeverés ősrégi mesterségét finomabb műipar, sőt föllengző tudományként űzték. Ugyanaz a francia nemzet, mely a társadalmi élet kellemessé tételének egyetlen művésze, a finomult társadalmi vonatkozások szövésének első mestere, forradalma által megmutatta, hogy a társadalmi élet fölbontásában, saját testének széttagolásában, önbeleinek kifordításában is túl tud tenni minden más nemzeten. Pedig eljárása nagyon egyszerű volt. Az »égalité« és »fraternité« jelszavainak örve alatt ő szította föl saját polgárai közt a leggonoszabb gyűlölködést, az úgynevezett »osztálygyűlöletet«, s ő emelte azt, a guillotine hathatós közreműködésével, valóságos tanrendszerré,

sőt a hitvallás egy nemévé. Ő főzte, keverte azt a gyilkos társadalmi mérget, melyet a »bourgeois« és »proléttaire« szócskák ellentétével szokás megjelölni, s amely két szócskának betegévé lett a XIX. század második felében az egész művelt világ. Szóval, a tervszerűen és tudományosan tenyésztett osztálygyűlölet és osztályharcz sűrített mérgével ő fertőzte meg az emberi társadalmat.

De ha a francia forradalmat csak erről az árnyoldaláról látjuk, akkor úgy tűnhetik föl, mintha egyéb se volna, mint a francia nemzet sötét, nagy világtörténelmi bűne. Ámde semmi kétség, hogy a francia forradalom nem csak társadalombomlasztó mérget termelt az emberiség számára, hanem igen jelentős lökéssel járult hozzá a XIX. század haladásához is. A forradalmi korszak hatvan esztendeje alatt (1789-1849) a vulcanicussá vált francia szellem nagy átalakító hatást gyakorolt az európai szárazföld nemzeteire, mindenütt új lendületet kölcsönözvén az álmatagságából fölrázott nemzeti gondolatnak, mint ezt főként Német-, Olasz- és Magyarországon látjuk. Az újkori nemzetek magasabb öntudata és szabadságvágya ugyan már a renaissance korában, a XV., sőt a XIV. században kezd kialakulni, hiszen, amit renaissance-nak nevezünk, az politikai szempontból alig egyéb, mint az újkori nemzeti öntudatnak hajnalhasadása; de azért az európai nemzetek még a XVI., XVII. és XVIII. században sem tudtak a középkoriasság és ösies kezdetlegesség tojáshejjaiból kellően kiszabadulni, úgy hogy a francia forradalom fölrázó hatására volt szükség, hogy a testükhöz tapadó feudális maradványok leválhassanak. A francia forradalom tehát úgyszólván egy második és főként politikai renaissance gyanánt hat a nemzetekre, amit épen a magyar történelem 1825-49-iki szakasza szemléltet a legfényesebben.

A francia forradalom e szerint két egymással homlok-egyenesen ellenkező hatást gyakorol az európai közéletre: egyrészt fölélészti, lánggra lobbantja a nemzetek szabadságának és testvériségének nagy gondolatát, másrészt azonban épen ő tör az osztálygyűlölet és osztályharcz mérgének tudományos leszűrése által a nemzetek életének megbontására, az újkori polgarosultság elsorvasztására. Meglehet, hogy külön tanulmányban fogom kifejteni a francia forradalom szellemében rejlő ezt az önellentmondást, melynek keserű levét különben maga a francia

nemzet üritette fenéig. Egyrészt ugyanis, a forradalom lángja által ragadtatva, szinte világhatalomra látszik szert tenni (I. NAPÓLEON alatt), másrészt azonban, önlángjától megemésztve, végűi is porba hull az épen ő általa nagyra szított porosz hatalom előtt (1870).

Szabad legyen itt a XVIII. század egyik híres angol politikusának és írójának, BURKE-nek (1730-1797), jóslatára emlékeztetnem, ki már a nagy francia forradalom idején, a rettentő események hatása alatt megsejtette a francia nemzet életerejének és katonai erényeinek a jövőben bekövetkezendő elhanyaglását. Az érdekes jóslatot francia fordításból, íme, itt idézem: »Il est à croire, que pour longtemps les facultés guerrières de la France sont éteintes; il se pourrait même qu'elles le fussent pour toujours, et que les hommes de la génération qui va suivre puissent dire comme cet ancien: *Gallos quoque in bellis floruisse audivimus.*« BURKE ugyan angol ellenszenvvel szemlélte a francia forradalom fenyegetve tornyosuló zivatarát, s az időpontra vonatkozólag, melyben a francia katonai dicsőség elhanyaglását vélte vagy kívánta, ugyancsak nagyon csalódott: de azért ítéletéből így is kiérzik az angol politikus nagy józansága. Es szabad legyen itt arra is emlékeztetnem, hogy a genialis Fox (1749-1806), épen ellenkezőleg, dicső világtörténeti esemény színében látta a francia forradalmat, ami által BURKE-öt és politikai barátainak legnagyobb részét teljesen elidegenítette magától. Csodálkozhatunk-e a fölött, hogy két ily államférfiú ennyire ellenkezően ítéli meg saját korának világeseményét? Épenséggel nem. Ha látjuk a föntjelzett két ellentétes irányzatot, mely a francia forradalmi korszak válságaiban lappangott, akkor nagyon is megértjük, hogy miért tévedett külön-külön mind a két politikus, illetve miért volt a kettőnek csak együttvéve igaza.

A francia forradalom kihatásának eme két ellentétes (lendítő és bomlasztó) irányzata különben igen szemlélhető módon jut kifejezésre a 48-as idők forradalmi alakjaiban. így pl. az olasz egység törhetetlen előharczosának, MAzzini-nak rajongó egyénisége mily érdekes képviselője a nemzeti szabadság és nemzeti testvériség eszméjének, mely a francia forradalomból sugárzott ki. Ellenben MARX konok egyénisége milyen jellemző megtestesülése annak az égő osztálygyűlöletnek, mely a francia

nemzet testét forradalmi vonaglásokba ejtette. MARX történeti jelentősége tulajdonképpen az, hogy ő ezt az osztálygyűlöletet mind magába szította s később az „*Internationale*” segítségével az európai munkásvilágban széjjelárasztotta. A nemzeti szabadság és a nemzeti testvériség nagy gondolata (PETŐFI világszabadsága) ugyanis önként ragadt át a francia forradalomból a többi nemzetekre, s ezeknek mindenike maga termi a saját külön nemzeti szabadsághőseit; az osztálygyűlölet fanatismusa azonban nem terjedt ily könnyen a többi nemzetekre át és nem nevelhetett ily könnyen minden nemzet körében »osztályapostolokat.« Itt már szükség volt egy külön egyéniségre, ki, félig-meddig hazátlannak érezvén magát, az osztálygyűlöletnek általános központi apostolává váljék s a társadalombomlasztás elveit rendszeres kioktatással vigye át a többi nemzetek munkásfiaira, első sorban pedig a német munkásokra. E sötét, de nagyszabású szerepet MARX vállalta magára.

Ha ily módon MARX-ot a francia forradalom növendéke gyanánt fogjuk föl, akkor megtettük az első lépést socialismusának megértéséhez. Ámde a francia forradalom nem csak az által vált a XIX. század socialismusának szülőanyjává, hogy a társadalom megbontásának mesterségére tanította vakbuzgó híveit. Mert, aki pusztán csak a társadalmi bomlasztás elvét hirdetné, az követőkre az emberek közt nem találhatna. Hogy az emberek a társadalmi rend gyökeres szétrombolására kaphatók legyenek, el kell velük hitetni, hogy a tökéletesen földúlt rend helyébe egy merőben új és eszményiesen szép társadalmi rendet lehet majd léptetni. A Forradalom ehhez képest nemcsak dühös társadalombontókat, hanem egyszersmind dühös álmódókat nevel, kik egy merőben új társadalmi rend Meszelésében és kiszínezésében tobzódnak. Ez a nyitja annak, hogy a Forradalom növendékei között meg kell különböztetni a „*communisták*”-at a „*socialisták*”-tól.

A német állam- és társadalomtudósok e két fogalomnak sokféle scholasticus értelmezését kíséreltek meg, bizonyos programmabeli különbséget keresvén a Forradalom kétféle növendékei között. Pedig nyilvánvaló, hogy az ilyen terminusokat mint »socialista«, »communita« csak történelmi alapon szabad értelmezni. Az idők változásával ugyanis az ilyen fogalmak tartalma is változásnak van alávetve, minélfogva az a scholasticus

törekvés, mely folyékony tartalmukat mesterségesen meg akarja rögzíteni, e fogalmaknak teljes meghamisításához vezet. Az ilyen folyékony fogalmakkal szemben azt az eljárást kell követnünk, hogy mindenekelőtt eredeti, vagyis kezdetbeli történeti jelentésüket iparkodunk fölmutatni. A jelen esetben a történeti kutatás azt mutatja, hogy a nagy francia forradalom kétféleképpen sodorta magával az elméket: az erőszakos egyéniségeket beleragadta a forradalom fölforgató gyakorlatába, a szemlélődő egyéniségeket arra ingerelte, hogy, a meglévő társadalom bírálata alapján, egy új társadalom képét rajzolják meg. így nevelt a Forradalom egyrészt communistákat, mint pl. az összeesküvéséről ismert BABEUF-öt, másrészt socialistákat, mint pl. ama kornak legképzeltködőbb fiát, FOURIER-t, kinek »phalanstère«-je nálunk főképpen MADÁCH IMRE világgölcseménye által vált ismertté.

A communismus lényege tehát eredetileg abban keresendő, hogy forradalmi erőszakkal tör a társadalmi rend megdöntésére, állítólag azért, hogy az »égalité« és »fraternité« alapján új társadalmat létesítsen. Hogy az ilyen irányzat, melynek lényege a forradalmi erőszak, nem ér rá sem a meglévő társadalom alapos bírálatára, sem az új társadalom intézményeinek és működésének kirajzolására, az nemde magától értetődik. A communismus tehát eredetileg forradalmi erőszakosságán kívül ama jellemző bélyege által tűnik ki, hogy csak igen kezdetleges és fogyatékos elméleti programját tud nyújtani. Végűi szembetűnő, hogy ez a csekélyke programja is éles ellentétben áll azzal, amit valósággal művel: mert amíg »égalité«-ról és »fraternité«-ről ábrándozik, addig, valósággal lángoló osztálygyűlöletől hevítve, uszítja a »prolétaire«-t a »bourgeois« ellen, remélvén, hogy a polgárháború útján a kormányhatalmat és az országvagyonot magához ragadhatja.

Ami most már a »socialismus«-t illeti, az eredetileg mintegy visszája a »communismus«-nak, mert ez utóbbi a nagyon is tüzes gyakorlat miatt nem jut el a kellő elméleti programma megfogalmazásához, holott amaz a nagyon is tüzes programmagyártás miatt veszíti el a gyakorlat iránti minden érzékét. Szomorú és egyben kaczagató látvány, hogy a nagy francia forradalom szelleme miként állítja egymással szembe a cselekvő és a szemlélődő furor embereit: a BABEUF és a FOURIER typusa szerint metszett alakokat. A Forradalom nem-

csak a francia társadalmat bontotta meg, hanem megbontotta a társadalombomlasztók lelkét is: az egyiket elméleti esztétől, a másikat gyakorlati esztétől fosztván meg. Így hát a Forradalom lélektanából folyik, hogy szükségszerűen kellett communistáknak és socialistáknak előállaniok, hiszen, ha a gyakorlat és elmélet kölcsönösen egymáshoz igazodnak, és egyik a másikat nem veszi végkép szem elől, akkor nem is támadhat forradalom.

Ezek után könnyen érthető lesz, ha »communita iskolát« csak egyet nemzett a Forradalom, ellenben »socialista iskolákat« a szivárvány minden lehető színárnyalatában ontott magából, úgy, hogy részletes jellemzésük külön könyvnek megírását tenné szükségessé. Csakis egy communita iskola azért volt elegendő, mert a társadalmi rendet forradalmi erőszakkal ledönteni, ahhoz többféle módozat nem kívántatik. Ellenben a társadalmi rendet szidni vagy bírálni, illetve a meglévő helyébe valamely új rendet kieszelni, arra akárki a maga vérmérséklete, értelmi foka, gyakorlati érzéke, röviden egyénisége szerint fog vállalkozhatni, úgy, hogy socialista árnyalatok tetszészerinti számban állhatnak elő. Világos továbbá, hogy a socialista iskolák, mivelhogy előttünk a fő az új társadalmi rendnek elméleti megszerkesztése és képzeletbeli kiszínezése, önkéntelenül az »osztályok harmóniáját« fogják követelni, sőt ez összehangozásnak és a belőle folyó általános és véghetetlen emberboldogságnak rajongó föstésében fognak egymással vetélkedni, holott a communisták, mivelhogy nekik első sorban a meglévő társadalmat kell forradalmi erőszakkal ledönteniök, mindenképen az osztálygyűlölet és osztályharcz végső elvadására és elmégesítésére törnek.

De bárha ily módon az osztályharmonia és az osztályharcz elvei a socialismust és communitmust éles ellenkezésben állóknak mutatják, egy perezre sem szabad felednünk, hogy mindaketten ugyanazon egy anyának, a Forradalomnak, testvéri szülöttjei. A Forradalom ugyanis ép oly mértékben lobbantotta lánggra egy káprázatos jövőnek társadalmi csalképeit, mint a hogy a végletekig fölfokozta a múltak ellen támadt!), bőszen romboló szenvedélyeket. A kik azokat a kivételes időket átélték és látták a vad fejtelenséget, a sötét chaost, melybe a Forradalom a francia társadalmat döntötte volt.

majd pedig hihetetlen fölülkerekedését olyan hatalmaknak, melyekről halandó nem képzelte, hogy valaha kormányrúdra juthatnak: mondom, akik ezeket a terrorista időket átélték, azok ugyan hoztak valamely lendületet magukkal, melyet a csendesebb korszakok emberei nem ismernek, de elvesztették ítélő képességüket abban a tekintetben, hogy tartósan mi lehetséges és mi nem lehetséges az emberi társadalomban. Így hát ép oly mértékben érthetővé válnak a phalanstère-eket tervező FOURIER-féle, mint a párizsi külvárosokban összeesküvést szító BABEUF-féle alakok. Nem szabad azonban a FOURIER-féle egyéniségeket összetéveszteni azokkal az álmodókkal, kiket, mint THOMAS MORUS-t, CAMPANELLA-I sat. utópia-írók neve alatt szoktunk összefoglalni. FOURIER ugyanis a legmélyebb hittel és meggyőződéssel itt és most megvalósíthatónak és megvalósítandónak hirdeti phalansteriumos társadalmi rendszerét. Jellemző reá nézve, hogy tíz éven körösztül a napnak abban az órájában mindig hazament, a melyet találkozási órául állapított meg egy nála jelentkezendő milliomos maecenással, aki neki az első phalansterium fölépítését lehetővé tenné. BÉRANGER mondja ezt így el és hozzáteszi: »Mi sem meghatóbb, mint ez a szívós, eleven hit. Oh, mily szívesen adtam volna egy milliót, noha tudománya nekem tökéletlennek látszik, hiszen az emberi természetet alig tekintette másként, mint az anyagiasság szempontjából.«

Megvallom, hogy ezt a szívós hitet, melyet a költő itt oly meghatónak mond, éppenséggel nem tartom meghatónak, mert gyökerében azonos a MARAT és BABEUF hitével, hogy t. i. az emberi társadalom minden történelmi gyökereitől teljesen eltéphető. Az a communista vakhit, hogy az emberi társadalom életfáját elfűrészelhettük úgy, hogy az többé ne gyökeredzzék a múltnak termő talajában, méltó kiegészítést nyer abban a socialista vakhitben, mely a Társadalom merőben új életfájának mesterséges, utópiás, hogy ne mondjam gyári úton való előállítását lehetségesnek tartja. Mint a hogy nem lehet retortában »homuncius«-t készíteni, azonképen lehetetlen a társadalmat saját múltjától elmetszeni és utópiás recipe szerint, mesterségesen új társadalmat gyártani. HARVEY-nak az a híres biológiai alapigazsága, hogy »Omne vivum ex ovo« átvihető a társadalomtanba, és itt az »Omnis societas ex societate«

sarkalatos tétel alakjában fejezhető ki, melynek fejtegetésébe azonban ez alkalommal nem bocsájtkozhatom.

Ha megismertük, hogy a FOURIER hite és a BABEUF hite egy tőnek két hajtása, akkor nem fogjuk FouniEu-t egyszerű utópia-írónak tekinteni, aki a képzelősködésben való gyönyörködésből szerkeszti új társadalmát. Hanem meglátjuk benne a forradalmi utópistát, kit az előbbi századok utópistáitól a megvalósítás fanatismusa igen föltűnően megkülönböztet. Ezt a fanatismust pedig a Forradalom oltotta FOURIER-nak különben nagyon szelid egyéniségébe. Meg kell jegyezmem, hogy a fourierismusnak s a többi 48 előtti socialista iskoláknak a Forradalom szellemében való gyökeredzését sem a történészek, sem a társadalombúvárok nem világítják meg kellőképen, úgy hogy ezt az előbbieken különös nyomatékkal kellé hangoztatnom, mivel az eredeti » communismus«-nak és »socialismus«-nak sajátos ellentéte és kölcsönös kiegészülése csak így válik érthetővé.

A XIX. század második felében azonban már sem BABEUF-sem FouRiER-féle egyéniségek nem támadhatnak többé, vagyis a régi értelemben vett »communita« és »socialista« fogalmi különbségek szükségszerűen elenyésznek, mivelhogy a világ nem áll többé a nagy francia forradalom ígérete alatt, úgy mint a század első felében. A genialis LASSALLE (1863-ban) német nemzeti alapokra helyezi át a socialismust, midőn a német munkásokat buzdítja, hogy politikai pártot alkossanak, s az általános választói jog kivívása útján nyerjenek olyan politikai befolyást, hogy az államot érdekeik megvédésére felhasználhassák, így ő adja meg a döntő lökést, mely a socialismus német parlamenti típusának kialakulásához vezetett, s mely aztán mindenfelé utánzásra lelt. Hogy az alkotmányos formákkal való megalkuvás milyen nevezetes fordulatot jelent a socialismus történetében, azt napjainkban egyre jobban érezzük es az a jövőben még nagyobb mértékben fog érezhetővé válni. Egyik következmény« a nemzeti és politikai élet formáival való megalkuvásnak az, hogy a régi forradalmi communismus és forradalmi socialismus (utopismus) elvesztik létezési föltételeiket és egyúttal fogalmi értelmüket. Ha tehát fönn akarjuk tartani a socialismus és communismus fogalmi különbségét, akkor,

a XIX. század második felének megfelelően, új tartalmi megállapításokra lesz szükségünk.

De már a 48 előtti időkben, különösen 1840 óta egyre jobban összehabarodnak a communismus és socialismus eredeti fogalmai, úgy hogy nincs mód többé, őket a régi értelemben egymástól elkülöníteni. Igen jellemző és érdekes példát nyújt erre vonatkozólag éppen MARX-nak »nemzetközi socialismusa«, melyet ő maga »communismus«-nak tekint a 48 előtti »communista manifestum«-ában, sőt még későbbben is. Amennyiben MARX igazi megtestesülése az osztályharcz elvének, annyiban rögtön hajlandók is volnánk őt communistának minősíteni, mert az osztályharcz elve forradalmat követel: a proletariátus forradalmát a bourgeois-társadalom eltörlése céljából. És MARX nem is szűnik meg soha e forradalmat hirdetni, csakhogy nem is megy túl a hirdetésen, hiszen ő nem összeesküvő, mint BABEUF, vagy mint BLANQUI. Szóval, az osztályharcz és a socialis forradalom a marxismuson belül a doctrina jellegét öltik, minél fogva MARX-ot nem lehet többé olyan értelemben communistának nevezni mint BABEUF-öt vagy BLANQUI-t. Ő doctrinarius communista és az illet már alig lehet a socialistá-tól megkülönböztetni. Különben is, »nemzetközi« alapon forradalmat csinálni nem is lehetséges. Forradalom ugyanis mindig csak valamely nemzeten belül törhet ki; ellenben két vagy több nemzet között csak háború folyhatik, nem pedig forradalom. A »nemzetközi forradalom« tehát *contradictio in adjecto*. MARX-ról ezért el lehet mondani, hogy ő forradalmi is, nem is; communista is, nem is.

Hasonlóan nem nevezhető többé olyan értelemben socialistának, mint pl. FOURIER, mert ő nem rajzolja és nem színezi ki azt a jövődő társadalmat, melyet a lerombolt bourgeois-társadalom helyébe tenni szándékozik. Mérhettetlenül óvatos minden olyan kifejezés használatában, mely azt a látszatot keltethetné, mintha ő a jövődő társadalom képét előre vetíteni akarná. Különben is, szellemének elvontságánál fogva, ilyen képzeleti föladata nem is vállalkozhatnék. Bármily nagy hatással volt reá FOURIER: a képzelgősség tekintetében ő eme francia mesterének egyenes ellentétje. El kell ismerni MARX-FOI, hogy a jövődő társadalom színes csalképeivel ő sohasem hódította el a munkásvilágot, sőt inkább arra nevelte, hogy az utópia-

kat és utópistákat lenézzé. Fájdalom azonban, ő maga is utópista volt, csak hogy nem abból a fajtából, mely a képzelmet, hanem abból, mely az elvont észet teszi szerelmessé a társadalmi utópiába. Communista manifestumában, mint látni fogjuk, elvont fogalmi alakban megtalálhatók a 48 előtti forradalmi communismus és socialismus minden utópiái, ámde egy újjal és erederivel megtoldva, mely MARX egyéniségére mindenek fölött jellemző világosságot vet.

Ő ugyanis magát a forradalmat teszi meg utópiának, vagyis, ha ő a jövőbe tekint, akkor az emberi nem minden üdvösségét a proletarius forradalmak sorától, vagy, ha jobban tetszik, egy utolsó nagy proletarius világforradalomnak bekövetkezésétől teszi függővé. Más utópisták azt a Hesperidák kertjét füstik, mely a jövőben hihetetlen gyönyörök teljességével kecsgeti az emberi társadalmat: MARX, a jövőbe szögezvén tekintetét, ott egy mérhetetlen arányú Forradalom körvonaláinak látja pirosítását, mely az emberiség megváltó forradalma lesz. A bérmunkások hadserege az a megváltó társadalmi osztály, mely abból a végső megváltó forradalomból, mint győztes, fog kikerülni, s mely ez utolsó osztályharczczal minden osztályharcznak, sőt minden osztálykülönbségnek véget fog vetni. MARX így fejezi ki az »égalité« elvét. (Lásd: »Das Kommunistische Manifest.« Siebente deutsche Ausgabe, 1906, pag. 38.) E gondolkozás értelmében az emberi nem jövőendő üdve három tényezőtől függ: 1. egy megváltó cselekedettől, s ez a proletarius forradalom, 2. egy megváltó osztálytól, s ez a proletariátus, 3. egy megváltó tudóstól, s ez MARX maga. Miután pedig a tudós is megvan, a társadalmi osztály, melyre támaszkodik, is megvan, nagyon természetes, hogy az egész gondolatmenet súlya az 1. pontra, a Forradalomra esik. Míg tehát más utópisták a jövőendő Társadalom képét füstik, addig MARX a jövőendő Forradalmát hirdeti, mint a mely azt a jövőbeli társadalmat ellenállhatatlan erővel meg fogja magából szülni. Szóval a positivus jellegű utópiát negativus jellegű utópiával pótolja. Nem szükséges a jövő társadalmát positivus alakban megrajzolni, hanem elég azt a Forradalmat megérteni, mely szülőanyja lesz ama nevezetes új társadalomnak, a hol többé osztálykülönbségeket nem ismernek. Erről a Forradalomról pedig azt tanítja MARX, hogy a capitalista termelési rendszerből

elemi szükségszerűséggel folyik. A capitalista termelési rendszer ugyanis egyre nagyobb tömegeket, egyre mélyebb nyomorba taszít és a tőkét egyre kevesebb kézben központosítja, úgy hogy e folyamat által nem csak a maga tönkjét készíti elő, hanem akarata ellenére elősegíti a collectivus tulajdonon alapuló jövőbeli társadalmat. Ez a MARX-féle híres nyomor- és krisiselelmélet azonban, mely a capitalista termelési rendszer csődjét hirdeti, maga hamarabb jutott csödbe, semmint az a rendszer, melynek bukását jósolta. Nem csak az úgynevezett »revisionisták«, de az igazhitű marxisták is kénytelenek elismerni, hogy sem az a hihetetlen méretű világnomor, sem a tőkéknek ama hihetetlenül kevés kézben való központosulása nem következik be úgy, a hogy azt MARX a capitalista termelési rendszerből szükségszerűen folyónak föltűntette. Vagyis kiderül, hogy az a szükségszerű gazdasági folyamat, mely MARX szerint ellenállhatatlan erővel a gazdasági világcsödhöz és világforradalomhoz vezet, nem egyéb, mint egy különös új neme a socialista utópiáknak, melyet, nézetem szerint, a negatívus, vagyis MARX-féle utópiának nevezhetünk.

Gazdasági szempontból csak később fogom megvilágítani ezt az utópiát; egyelőre az fontos, hogy lélektani alapjait megértsük. Tudni kell, hogy a negyvenes-évek francia társadalmát sajátságos izgatottság és forradalom-váró hangulat hatja át, és hogy ez a korhangulat MARX-ban, egyéniségénél és hányatott, bizonytalan körülményeinél fogva, életének alaphangulatává lesz. Mikor a 48-as forradalom csakugyan bekövetkezik, ő ebben a tényben elméletének igazolását látja. Azt hiszi, hogy ez lesz az 1789-ikinél is nagyobb méretű forradalom, mely a capitalista termelési rendszert eltörli és helyébe a collectivista köztársaságot teszi. Mikor azonban a mindeneknél vérengzőbb júniusi utczai csata, mely a socialista munkások seregét jóformán megsemmisítette, reményeit halomra dönti, ő a német munkásforradalomban bizakodik és, noha ebben is csalódnai kénytelen, mégsem adja föl soha a bekövetkezendő megváltó forradalomba vetett hitét. A XIX. század második fele egyre jobban fölszabadul a francia forradalmi szellem igézete alól, de MARX ehhez kötötte egész érzésmódját és gondolatvilágát. Ezentúl ő hát a Forradalom Tantalusa lesz, kinek lelke szünetlenül ég a megváltó forradalom után való szomjúságtól, a nélkül, hogy

e szomjúságát valaha a legkisebb mértékben is elolthatta volna. Ha ezt a Tantalust benne megismerjük, akkor minden gondolatát és tettét könnyen meg fogjuk érteni.

VIII.

Mikor évek hosszú sora előtt MARX-ot tanulmányozni kezdtem, azt hittem, hogy bölcsészt találok benne, ki nem elégszik meg az egyéni ember világának kutatásával, hanem az emberiség nagy élet- és gondolatközösségeinek mérhetetlen titkát fürkészi, hogy új utakat törjön eme közösségeknek a fejlődés magasabb fokaira való tudatos emelése felé. Szóval, azt hittem, hogy MARX igazi társadalombölcsész s az emberiség jóltevője. De mikor áthatoltam írásainak ködén, találtam ugyan benne érdekes, mert nagyakarató és sajátos, elvont szenvedélytől kergetett egyéniséget: de a philosophusnak még csak nyomát sem. Ha ő bölcselkedni akar, előbb egy garmada könyvvel rakja tele asztalát, hogy, nekik esvén, fölfalhassa őket. Nem tudja azt, hogy az igazi bölcsészre nézve a holt könyvek csak. másodrendű jelentőséggel bírnak; mert előbbre való neki saját lelkének élő könyve, melynek titkos jegyeit bötüzgeti mindhalálilig, mivelhogy ez élő jegyekben rejlik mindaz, amit magunkról, a társadalomról s az egész világról tudhatunk. MARX az egyéniségek ama fájához tartozik, kik valami jelentőset sohsem magukban, hanem csak magukon kívül, a koreseményekben és korhangulatokban találnak. Innen van, hogy írásai magukban véve érthetetlenek, s csak akkor mondanak valamit, ha kiegészítjük őket a koresemények és korhangulatok rajzával, a melyekből fakadtak. Aki nem ismeri a XIX. század 30-as és 40-es éveinek történetét, az papolhatja ugyan az agyoncsépeelt MARX-féle jelszavakat, de alapjában véve nem ért meg belőlük semmit. Mert e jelszavak csak elvont lerakódásai ama korhangulatoknak és kor-illúzióknak, melyek a 30-as és 40-es években a nagy francia forradalom emlékeinek hatása alatt támadtak.

Német tudósok, akik szeretnek mindenből bölcsészetet faragni, MARX elméleteit is egy új philosophia színében tüntették föl. Különösen MARX-nak ritka hűségű barátja és 40 éven át munkatársa, ENGELS, egy DÜHRING ellen intézett munkájával, mely immár 6-ik kiadásban jelent meg, nagyon hozzájárult ahhoz, hogy MARX-ról, mint valamely bölcsészeti világnézet meg-

alapítój ár (M, kezdtek beszélni Németországban s ennél fogva természetesen hazánkban is. – Megemlítem még, hogy a cseh származású jeles társadalomtudós, MASARYK, prágai egyetemi tanár, noha sok tekintetben körösztüllát a MARX elméletein, a marxismusról írt 600 oldalas munkájában mégis arra az alapra helyezkedik, mintha MARX új bölcsészeti világfölfogás szerzője volna. Igen, ha az osztálygyűlölet elve azzal az inspiráló erővel bírna, hogy megnyitná előttünk a természeti energiák és a szervezetek fejlődésének titkait, vagy lia egy megváltó forradalomba vetett vakhit arra képesítene bennünket, hogy az emberi elme tevékenységét s az igazság kutatásának módszereit jobban megismerjük: akkor hihető volna, hogy marxista természetbölcsészet, vagy marxista ismerettan is létezhetik. Am ha nem osztjuk akárkicsodának a matematikus, physikus vagy biológus címet, akkor kissé meg kellene néznünk az embert (és életmunkáját), akit a philosophus jelzővel tisztelünk meg.

Ismerjük meg a marxismust a maga valódiságában: ami, mint mondtam, csak úgy lehetséges, ha megmutatjuk, hogyan fakadt az a 30-as és 40-es évek korhangulataiból és forradalmi izgalmaiból. Az 1830-iki (júliusi) és az 1848-iki (februáriusi) forradalom időközének nemzedéke elmondhatta magáról: mögöttem a forradalom, előttem a forradalom, sőt talán hozzátehettem: fejem fölött a forradalom, lábam alatt a forradalom, mert hiszen fölülről szimatolták, alulról meg szítogatták a forradalmat. Ennek a korszaknak kevés oly jellemzetes alakja van, mint MARX, ki annak legszélsőségesebb hangulatait elvontan meg rögzítette magában, és elvekké kovácsolta a munkásvilág számára.

Egy pillantást kell tehát vetnünk a két forradalom közti időre (1830-1848) és annak az 1789-iki nagy forradalommal való lelki kapcsolatára. A történetírók külön választják azt a korszakot, mely 1789-től NAPOLEON bukásáig, 1815-ig terjed, és nem csatolják mindjárt hozzá az 1815-től 1849-ig terjedő szakaszt, mely pedig az előbbinek egyenes folyománya és vele sajátos egésznek alkot. Az egész 1789-1849-ig terjedő hatvan esztendő Európára nézve az a nevezetes korszak, mikor mintegy hypnotisálva van a francia forradalmi szellemtől: mikor az uralkodók coalitiókat és szent szövetséget alkotnak a Forradalom ellen, a népek pedig a nemzeti szabadság és nemzeti testvériség szent lángjától tüzesednek át a francia

nemzeti genius hatása alatt. De 1849 után, a reactio idejében, majd meg a nemzeti élet újabb föltámadásának korszakában Európa mindjobban fölszabadul a francia forradalmi szellem igézete alól, mert ekkor már nem pusztá hevülésre. hanem intensives munkára van szükség: a nemzeti egyéniségnek minden téren való teljes kifejtésére, a gazdasági, tudományos, irodalmi és művészeti önállóság lehető legteljesebb megvalósítására.

Másként áll a dolog a francia nemzetre vonatkozólag: ő nem tud még 1848 után sem szabadulni saját forradalmainak végzetes utóhatásaitól; neki lakolnia kell azért, hogy forradalmi önkívületi állapotaiban botor kézzel fejszét emelt az emberi polgárosultság sarkalatos létföltételei ellen. Bűnhődése ott kezdődik, ahol, NAPOLEON végleges bukása után (1815), el kell tűmie, – ha ugyan alkotmányos formák között is – az idegen hatalmak védelme alatt álló Bourbonok restauratióját. Itt kezdődik a francia nemzeti önérzet megaláztatása, itt egyszermind a szebb forradalmi vívmányok lábbal tiprása, az úgynevezett fehér terrorismus által. Kettős keserűség tölti el tehát a francia nemzet lelkét: föltámad benne a napóleoni gloire után való visszavágyódás, de egyben fölújul benne fokozatosan a nagy forradalom emléke s az emlékkal együtt annak egyre forróbb visszaáhitózása. Beáll a francia nemzet történetének ama nevezetes időszaka (1824-48), midőn a nagy forradalom emléke rettentő lidércznyomásként nehezedik rá a nemzetre, oly módon, hogy e lidércznyomásból újabb forradalmi katastróphák származnak, melyeket másodlagos forradalmaknak nevezhetünk, szemben a nagy anyaforradalommal, melynek méhéből emiék- és vágyfölújulás által utóhullámokként szakadtak ki. E másodlagos (30-iki és 48-iki) forradalmaknak jellemvonása, hogy nem elemi kitörések, hanem az olasz carbonarismus hatása alatt keletkező titkos társulatokban készítik őket elő, holott az anyaforradalom, mint azt mondani is alig kell, elemi katastrópha jellegével bírt és nem titkos társulatok aknamunkájából keletkezett. Még a forradalomcsinálásban is így tűnik ki a francia nemzetnek erő- és erkölcsben elsülyedése.

Ami az 1830-iki, vagy júliusi forradalmat illeti, az csak félig sült el, mert a köztársaságiak, akik csinálták, még nagyon is gyöngék voltak ahhoz, hogy köztársasági czélzatukat megvalósítsák, minél fogva kénytelenek voltak eltűrni, hogy az el-

üzött Bourbonok helyét a fiatalabb orleansi ág foglalja el: a munkásokkal parolázó polgárkirálynak, Louis PHILIPPE-nek, személyében. Ezért az 1830-iki forradalmat nagyon elmésen az »elsikkasztott forradalom«-nak nevezték el, ámbátor alapjában véve nem volt egészen elsikkasztva, amennyiben elfojtott lángja a politikai élet fölülte te alatt titkos társaságokban harapódzott tovább és a pucsek hosszú sorozatában csapott fölszínre, míg végül az 1848-iki februáriusi forradalomban nem tört elő, hogy egész Európára átragadjon. Ez a 18 évi időköz, mely a 30-iki és 48-iki forradalmi hullámok közé esik, s mely a francia történelemben a júliusi vagy polgárkirályság nevét viseli, azért bír különös fontossággal, mert benne mérgesedik el végképen a forradalmi szellem communista, vagy, ha úgy tetszik, socialista jellegűvé. A XIX. század communismusa és socialismusa, mint a politikai életnek gyakorlati tényezője, a polgárkirályság idején születik meg, azokban a titkos társulatokban, melyek Louis PHILIPPE uralmát aláaknázzák. Aki tehát a XIX. század socialismusának történetét valóban ismerni óhajtja, annak nem csak a socialista elméleti rendszereket kell tanulmányoznia, melyek már a Bourbonok restaurációjának szakában virágoznak, hanem különös figyelemben kell részesítenie a polgárkirályság titkos társulatait, illetve a bennök rejtőző communista mozgalmat, mely sikertelen lázadásokban tör elé, s mely utóbbi a 48-iki forradalomnak határozottan kifejezett socialis bélyeget kölcsönöz. Reánk nézve ezek a titkos francia társulatok azért is különös jelentőségűek, mert MARX-nak socialista agitatori pályafutása, ha nem is egyenesen bennök, de a hatásuk alatt alakuló „*Bund der Communisten*”-ban kezdődik. Német munkások, vándorlegények, szökevények már 1834-ben titkos szövetséget: „*Bund der Geächteten*” alakítanak Párizsban, mely azonban még csak a német nemzeti szabadság és a rómet nemzeti újjászületés jelszavait hajtogatja. Belőle secessio útján jó létre a „*Bund der Gerechten*”, mely már socialista és communista mederbe jut, miért is nem sokára a „*Bund der Communisten*” nevet veszi föl. Ez a két titkos német összeverődés kifelé, a nyilvánosság előtt, mint munkás-önképzőkör jelentkezett és szellemében csak gyöngécske visszhangja volt két francia titkos forradalmi társulatnak: a Société des „*Droits de l'homme*” és a Société des „*Saisons*”-nak, melyek közül az első az

1832-iki és 34-iki nagy lázadásokat szervezte, az utóbbi pedig az 1839-iki vakmerő pucst csinálta. E titkos társulatokban mintegy a nagy francia forradalom lelke tér vissza s jár kísértétként az élők között, hogy újra rémítse őket. A „*Droits de l'homme*” még csak a jacobinus köztársasági elvnek hazajáró lelke, ellenben a „*Saisons*” ártatlan elnevezés alatt már a BABEUF-féle communista összeesküvésnek újraéledése rejtőzik. Ki hitte volna, hogy egy BABEUF szelleme is föl-támadhat még, sőt eleven erővé is válhatik négy évtized múlva”? És lám, ez is megtörtént; de, mondhatom, hogy ennél érdekesebb és tanulságosabb esetet alig ismerek a XIX. század társadalmi nyavalyáinak gazdag történetében.

Így történt az eset, hogy a „*Droits de l'homme*” republicansai, lázadásuk leveretése után börtönbe kerülve, ott a börtönben köztársaságiakból communistákká lettek, BABEUF híveivé vedlettek át. Majd, kiszabadulva a fogságból, most már babouvista alapon, communista titkos társulatot, a „*Saisons*”-t, szerveztek. A francia kormány tehát azt érte el, hogy, börtönbe vetve a lázadókat, republicanusokból a börtön csöndjében communistákat nevelt magának, kik, kiszabadulva, a régi republicamis társulat helyett új communista társulatot alapítottak. De a legérdekesebb a dologban az, hogy a köztársasági elvűek miként lettek a börtönben baboufistákká.

Ismeretes, hogy BABEUF összeesküvése utolsó és legszélsebb kipengése volt a nagy francia forradalom rémuralmi korszakának, és hogy nem volt egyéb, mint megakadályozott kísérlet a ROBESPIERRE bukásával véget ért rémuralomnak communista alapon való fölújítására. És bizony hajszálon múlt, hogy 1796-ban meg nem ismétlődtek az imént letűnt terrorista korszaknak minden borzalmi: mert BABEUF-nek sikerült a hegy-párt maradékaival való egyesülés által vagy 16.000-nyi jól föl-fegyverzett fölkelőt összeesküvésébe belevonni. De a tervnek, mely a Directorium uralmára végzetessé válhatott volna, árulója akadt; az összeesküvés fejeit elfogták, BABEUF a verpadon végezte életét (1797). Az összeesküvők egyike azonban, a pisai származású FILIPPO BUONARROTI, BABEUF kebelbarátja, harmincz évvel később Brüsszelben könyvet írt az összeesküvésről: »Conspiration de l'égalité dite de BABEUF etc.« czímen (1828), s ez a könyv az, mely, néhány példában a „*Droits de l'*

homme" börtönbe vetett tagjainak kezébe jutva, belőlük vakbuzgó babouvistákat nevelt.

A marxizmus számos ősei között első sorban ott szerepel a babouvizmus. BABEUF tana ugyan még nagyon kezdetleges alakja a kommunizmus-nak, de éppen abban rejlik érdekessége, hogy minden rabulista körmönfonság nélkül tárja elénk a kommunizmus igazi lényegét. A teljes egyenlőség nevében a magántulajdon megszüntetését, illetve a vagyonszűkítést és a termelt javak egyenlő elosztását követeli. Miután a falú és város közötti különbség az emberek egyenlőtlensége által jött létre, a városok lerombolandók. Állam, egyház és mindennemű kormányzat eltörölendő, mert csak egyféle igazgatásra van szükség: arra, mely a javak egyenlő elosztása fölött őrökdi. A termelt javak elosztásának pedig minden nap meg kell ismétlődnie, hogy egyenlőtlenségek ne harapódzhassanak el a társadalomban stb. stb. – Ennek a törül metszett elméletnek legfőbb érdeme azonban, hogy merészen levonja az »égalité« elvének szélső következményét, amennyiben a szellemi egyenlőséget is egyszerűen kötelezővé teszi az emberek között. Mindenkinek teljesen egyenlő nevelésben kell részesülnie, s a tanítás anyagát mindenki számára a legszükségesebb elemi ismeretekre kell alászállítani, hogy szellemi egyenlőtlenségek ne támadjanak az emberek között. A tudományok kifejlődését lehetetlenné kell tenni, az írói foglalkozást, mely csak beteges mánia és hiú föltünési viszketegből ered, meg kell szüntetni stb. stb. – S ez az elmélet hódít, BABEUF homlokát a vértanúság dicsfénye övezi, BUONARROTI könyve kapóssá lesz, s, ha nem tévedek, egy akkori antiquarius csinos vagyonszához jut példáiból.

A fölújult babouvista mozgalom vezetői közül csak az egy BLANOUI emelkedik nagyobb történelmi jelentőségre. Louis AUGUSTE BLANOUI (1805-1881) a fanaticusok ama tiszteletreméltó osztályához tartozik, akik őszinte hittel és törhetetlen akarattal helyezik életüket egy képtelen gondolat szolgálatába. Valóssággal Don Quijote-ja az új-babouvista mozgalomnak, és csak az kár, hogy nem akad új CERVANTES, aki ezt a szomorú hősi alakot tollára vette volna. Életének egyik fele fölkelések szervezésében telt el, melyek rendszerint vereséggel végződtek, a másik felét, vagy harmincznyolcz esztendőt, pedig börtönben töltötte, a meglévő társadalmi rend ellen mindújabb

támadásokat tervezve. Lehetetlen, hogy az embert világfájdalom ne fogja el, ha erre a szomorú lovagra szögzi tekintetét, akinek komor alakja legjobban személyesíti meg a kísértetként hazajáró nagy forradalom lelkét.

BLANQUI több röpiratban is fejtegette communista elveit, de tevékenységének súlypontja a júliusi királyság alatt a titkos társulatokba, főként pedig a „*Saisons*” szervezésébe és ennek 1839-iki lázadásába esett. Mint az előző titkos társulatok, úgy a „*Saisons*” is katonailag volt szervezve, s egyes csapatai csekély számú tagból állottak, hogy a gyülekezési törvényt kijátszhassak. A tagok hatonként csoportokba állottak össze és egy hetedik tagnak, az úgynevezett »Vasárnap«-nak vezetése alatt egy Het-et alkottak; négy ilyen Hét, mely 28 emberből állott, egy Hónapot alkotott, élén a » Julius «-nak nevezett vezetővel; három Hónap együtvéve alkotott egy »Saison«-t s ezektől a saisons-októl kapta az egész társulat nevét. A tagfölvételek bizonyos ünnepiességekkel voltak összekötve, és a belépőnek 15 hozzá intézett kérdésre kellett válaszolnia. A 15-ik kérdés így hangzott: »Politikai forradalmat csinálunk-e vagy társadalmi?« Válasz: »Társadalmi.«

És ez a socialis forradalom 1839-ben ki is tört Párizsban: egy kisdud pucos alakjában. A közönség tudatában csak a nagyobb arányú és sikeres forradalmak élnek, melyek jelentős kihatással bírtak a nemzetek életére, minők pl. az 1830-iki és 1848-iki forradalmi hullámok: de a társadalombúvárt a közbeeső hullámocskák is mélyen érdeklők, mert ezek előtte egy nagy társadalmi betegség kifejlődési stádiumainak képviselői. Az 1832-iki és 34-iki fölkelések még republicanus jellegűek, de az 1839-iki lázadás, mely a „*Saisons*”-ból indul ki, már kifejezetten communista vagy pontosabban babouvista irányzatú. Az 1839 tehát igen jelentős datum a XIX. század communismusának és socialismusának történetében: ez, hogy úgy mondjam, gyakorlati értelemben vett létezésének születési esztendeje. Az 1839-48-iki időszakban a nagy francia forradalom emlékének lidéreznyomása egyre jobban ránehezedik a francia társadalomra, egyre gazdagabban tenyésznek a socialista elméletek, egyre élesebben válik el a socialista köztársasági irányzat a nemzeti köztársasági irányzattól. Ebbe az

1839-48-iki szakaszba esik bele MARX socialismusának teljes kialakulása is. A nagy francia forradalom emlékének lidércznyomása alatt, mely a francia socialista elméleteket újabb virágzásnak indítja, érlelődik a marxizmus is. Csakhogy MARX nem vált francia honpolgárrá, sőt 1845-ben, a porosz kormány kívánságára és HUMBOLDT SÁNDOR közbenjárására, a »Vorwaerts« más munkatársaival együtt Franciaországból kiutasították. Így hát socialismusa nem válik a francia socialista rendszerek egyik árnyalává, hanem mint »nemzetközi socialismus« szakad el tőlük. Ha HUMBOLDT nem veti latba befolyását GUIZOT francia miniszterelnöknél, akkor nincs kizárva, hogy MARX elfrancziásodik, és hogy a »nemzetközi socialismus« meg sem születik. Így is azonban világosan látnunk kell, hogy MARX socialismusa egyenesen a francia életviszonyokból, a francia társadalmi állapotokból, a nagy francia forradalom lidércszerű megújulásából sarjadzik ki. Ez az, amit a német bűvárok nem tárnak elénk. Ők csak azt feszegetik, hogyan függ MARX gondolkozása a fourierizmus-tól és saint-simonizmustól, általában a francia socialista írótól. Pedig bármily nagy hatással volt legyen ez az irodalmi befolyás MARX nézeteinek kialakulására: még jóval nagyobb hatást gyakorolt reá maga a francia világ, főképen pedig a kísértetként visszajáró nagy francia forradalom. Ő első sorban ennek a Forradalomnak tanítványa és csak másodsorban áll francia socialista írók befolyása alatt.

Hiszen a »bourgeois« és »prolétaire« ellentétei a Forradalom által megbomlasztott francia társadalomban alakultak ki oly módon, mint sehol egyebütt a világon. MARX ebből az ellentétből indul ki és nem is próbálja a »bourgeois« szót németre fordítani, mert teljesen egyenértékűt nem is találhatott volna a német nyelvben, de egyáltalán semmi más nyelvben. Bármily közösség kapcsolja is össze a művelt európai nemzeteket és bármily hasonlatosságok (analógiák) fejlődjenek is ki társadalmi életükben, mégis mindenik nemzeti társadalom mélységes és egyre finomulabb különbségeket fejleszt ki magából, melyek épen egyre élesebben kialakuló nemzeti egyéniségét alkotják. Képzhetünk-e pl. annál nagyobb ízetlenséget, mint ha valaki »magyar bourgeois« emberekről kezdene beszélni.

De MARX socialismusa nem csak alapvető fogalmaiban árulja el a francia társadalmi viszonyokból való eredetét, hanem véges-végig egész rendszerében is. Egész socialista rendszere ugyanis a nagy francia forradalomnak és kísértetszerű följúlásainak tenyérére van alapítva. E ténynek hatása alatt állítja, hogy az egész világtörténelem nem áll egyébből, mint osztályharczokból: a kizsákmányoltak föllázadásából a kizsákmányolók ellen, tehát a forradalmaknak egymásután következő sorozatából. így volt ez a történeti múltban, mely azonban MARX-ot egyelőre csak másodsorban érdekli. Egyelőre ebből a történeti múltból is csak azt emeli ki különösen, amit a nagy francia forradalom tár eléje: a bourgeoisie győzelmét a nemesi előkelőség fölött, illetve a nagytőkés termelési rendszer diadalát a feudalismus fölött. Mint socialista agitator, ő inkább a jövőbe néz, és vájjon ott mit lát? Megint csak osztályharczot és megint csak forradalmat: csakhogy ez lesz szerinte az utolsó osztályharcz s az utolsó forradalom, mely a világot meg fogja váltani. Szembetűnő, hogy a nagy francia forradalom és annak utóhullámai annyira betöltik egész látókörét, hogy ezeknek tartalmát vetíti a múltba, vetíti a jövőbe és ezekkel tölti meg az emberiség egész történetét. Számlálhatatlan millió embert hypnotisait meg a francia forradalom, de egyet sem oly mértékben mint MARX-tól.

Ha tehát valaki a marxismust minden áron bölcsészeti rendszerré akarná fölavatni, a következő kis katechismusból kellene kiindulnia: 1. »Mi a világ, a marxismus értelmében?« Válasz: »A világ semmi egyéb mint Forradalom.« 2. »Mi a tudomány?« Válasz: »A tudomány tehát semmi egyéb mint e Forradalom elmélete.« 3. »És kinek köszönhetjük ezt az elméletet?« Válasz: »MARX-nak.« Ez volna a »revolutionismus«-nak nevezhető bölcsészeti rendszer.

És most már megvilágíthatom azt is, hogy mit nevezek speculativus eljárásnak a tudományban. Kisméretű és hézagos tapasztaluknak nagyképműen olyan szint kölcsönözni, mintha a mindenséget átölelő igazságok volnának. A német szellem nagyon hajlik ehhez a sajátos beteges általánosító módszerhez. Fényes példa erre nézve MARX. Ő bizonyos hangulatokkal és pártos vágyakkal kíséri a francia forradalmi szellem kifejlésének szakaszait, és nemcsak hogy ennek a forradalmi evolúciónak teljesen képtelen, utópiais fölfogásához jut: de nem átalja ezt

a fölfogását egy vakmerő általánosítással a világtörténelemre kiterjeszteni, így jött létre az a híres »történeti materializmus«, melyen a németek (s természetesen magyar tanítványaik is), annyit nyargalásztak az utolsó évtizedekben. Es hogy valóban így jött létre, azt MARX-nak két munkájával fogom bizonyítani, a »Das Kommunistische Manifest« és a »Klassenkämpfe in Frankreich« címűekkel, melyeket nem szokás együtt tárgyalni, de a melyek egymás nélkül alig érthetők.

Egyelőre azonban azt kell itt különösebben kifejtenem, hogy MARX, mint agitator is, miként gyökeredzik félig-meddig a francia társadalmi, illetve forradalmi viszonyokban. Igaz, hogy neki egyáltalán semmi köze sem volt a francia titkos társulatokhoz; de lám, mily jellemző, és milyen symbolicus értelmű az a tény, hogy a »Saisons« mellett mindjárt vígan ott burjánzik a „*Bund der Gerechten*,” mely, mint említettem, később a „*Bund der Cornmunisten*” nevet vette föl. Ez a Bund nyújtotta MARX-nak az első talapatot, melyre ráállva megkísérelhette, hogy az egész emberi társadalomnak hadat izenjen. Igaz, hogy e talapat elég szerénynek és kicsinynek látszott, de mi kell több egy socialista Archimedes-nek, mint egy talpalatnyi társadalmonkivüli föld, a melyen lábát megvesse, hogy az emberi társadalmat sarkaiból kiforgatni próbálja? Nos, hát ezt a társadalmonkivüli darabka földet a „*Bund der Cornmunisten*” szolgáltatta MARX életében.

Magában véve ez a Bund természetesen egészen jelentéktelen összeverődés lett volna, melyről halandó ember többé nem szólana. Mikor 1839-ben a „*Saisons*” árnyékában mozgolódik, alig látszik észrevezésre érdemesnek. Pedig olyanforma jelentősége van, mint egy piczinyke, a microscopium alatt is alig látszó sejtnek, mely egy óriási idegen szervezetbe van beágyazva és annak nedveiből táplálkozik, hogy azután kívándorolva a gazda-szervezetből, más szervezeteket veszélyeztető contagiummá válják. A „*Bund der Gerechten*” nem volt ugyan katonailag szervezve, de azért babouvista szellemben élt és lélekedett, sőt bele is keveredett a „*Saisons*” 1839-iki fölkelésébe. Harcias tagjai, a herkulesi termetű KARL SCRAPPER és HEINRICH BAUER fogságba kerülnek, majd 1840-ben, kiszabadulásuk után, Londonba kénytelenek menekülni. Az 1840-iki év tehát válságot és fordulatot jelent a Bund történetében: súly-

pontja Londonba helyeződik át, s elkezdődik reá nézve a ki-rajzások kora. SCHAPPER-ék »község«-et alapítanak Londonban (1840), WEITLING, az ábrándos német szabólegény, egy érzelgős árnyalatú communismus terjesztője lesz Svájcban (1841). Végűi pedig MARX is, Párizsból való száműzetése után, brüsseli tartózkodásának szakában (1845-48) szorosabb kapcsolatba lép a szövetséggel. A „*Bund der Communisten*” bízta meg MARX-ot és ENGELS-t a »Das Kommunistische Manifest« szerkesztésével és így ő adja meg az alkalmat az új, a »nemzetközi socialismus« elméleti és gyakorlati elveinek kifejtésére.